

АБ АКТЫВІЗАЦЫІ ВА ЎЖЫТКУ НЕКАТОРЫХ СТАРАЖЫТНЫХ ФОРМАЎ (на матэрыяле перыядычнага друку і мастацкай літаратуры)

Як паказвае практыка словаўжывання, многія граматычныя формы назоўнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў і іншых часцін мовы, што актыўна выкарыстоўваліся ў старажытны, а пазней і ў старабеларускі перыяд развіцця нашай мовы, паступова страцілі сваю прадуктыўнасць, былі заменены больш познімі па часе ўзнікнення формамі. Тым не менш, у наш час на старонках беларускамоўнага перыядычнага друку і ў творах мастацкай літаратуры назіраецца тэндэнцыя да адраджэння падобных словаформаў. Звернемся да канкрэтных прыкладаў.

Гісторыкі мовы адзначаюць, што для называння трэцяй часткі ад цэлага ў старажытнасці выкарыстоўваліся паралельна бясуфікснае і суфіксальнае (з суфіксам *-іна*) утварэнні – *треть* і *третина* [1, с. 200]. У працах па гісторыі мовы падкрэсліваецца, што з адзначаных форм у сучаснай беларускай літаратурнай мове захоўваецца форма *трэць*, *траціна* ж ужываецца ў гаворках [1, с. 200-201]. Аднак матэрыял сучасных публікацый пераконвае, што і апошняя форма актывізавалася ва ўжытку. Напрыклад, у рубрыцы “Хатняя энцыклапедыя” газеты “Звязда” чытаем: “*Пракіпяціце 100 г разынак у 1 шклянцы вады на працягу 10 хвілін. Прымайце па траціне ці палове шклянкі 3–4 разы на дзень*” [2, с. 15]. Часам у назве артыкула ўжываецца суфіксальнае ўтварэнне: “*«Мінімалка» – траціна сярэдняй зарплаты?*” [3, с. 4], а ў тэксце сустракаем бясуфікснае найменне: “*А, як чакаецца, надалей тая ж “мінімалка” будзе складаць трэць ад сярэдняй зарплаты па краіне*” [3, с. 4]. Аўтар артыкула можа выкарыстоўваць і ў тэксце публікацыі паралельна бясуфіксную і суфіксальную формы для абазначэння трэцяй часткі ад цэлага: “*Затое вельмі трывожная сітуацыя захоўваецца на Магілёўскім метатургінным заводзе, які ў першым квартале працаваў толькі на трэць ад леташняга <...> Траціна прадпрыемстваў вобласці знізілі аб’ёмы вытворчасці*” [4, с. 3].

Актыўным сродкам утварэння няпэўных займеннікаў з’яўлялася ў старабеларускі перыяд развіцця беларускай мовы часціца *-кольвекъ* (*кольве*) заходнеславянскага паходжання, дзякуючы якой увайшлі ва ўжытак займеннікі тыпу *которыйкольвекъ* (*которыйкольве*), *хтокольвекъ* (*хтокольве*), *штокольвекъ* (*штокольвек*) і пад. Найбольш ужывальныя няпэўныя займеннікі сучаснай беларускай мовы (*нехта*, *нечы*, *нейкі*, *штосьці*, *абы-хто*) утварыліся ў больш позні перыяд [1, с. 137]. Звычайна яны і ўжываюцца

ў беларускім друку для ўказання на прадмет або прыкмету, пазбаўленую канкрэтнасці: “Некалькі гадоў таму былі ў раёне **нейкія** разборкі, расказваюць, што была ў раёне **нейкая** перастрэлка” [5, с. 2]. Што да ўтварэнняў з часціцай *-кольвекъ*, то яны ў сучасным беларускамоўным друку сустракаюцца ў асноўным у матэрыялах, дасланных чытачамі (напрыклад, у рубрыку “Алё, народ на провадзе!” газеты “Звязда”). Змяняўся толькі правапіс падобных займеннікаў: яны ўжо пішуцца не разам, як у старабеларускі перыяд, а праз злучок: “Але ж і ёй з таго посуду **што-кольвекъ** засталася: гаршчок!” [6, с. 4].

Як адзначаюць лінгвісты, у беларускай літаратурнай мове клічная форма назоўнікаў сустракаецца рэдка, яе ў асноўным выкарыстоўваюць пісьменнікі “з мэтай надаць мове персанажаў экспрэсіўны характар” [1, с. 59]. Сапраўды, амаль у любым мастацкім творы можна сустрэць назоўнікі мужчынскага роду сучаснага другога скланення, якія ўжываюцца ў форме клічнага склону:

– *Усё добра, княжа, – аблізнуў пунсовыя, як у дзяўчыны, вусны Нядзіл* [7, с. 30].

– *Ты, сынку, глядзі, каб не напасціся адно ў войска* [8, с. 6].

Але беларускамоўныя газетныя публікацыі сведчаць аб больш шырокім выкарыстанні клічных форм назоўнікаў. Гэта датычыць у першую чаргу жанра інтэрв’ю, асабліва калі размова вядзецца ў нязмушанай атмасферы за філіжанкаю кавы, як у маладога журналіста газеты “Звязда” Глеба Лабазенкі з мінскім фатографам Андрэем Лянкевічам: “*Андрэю, паступова ад фотакара <...> ты пераўтварыўся ў сур’эзнага чалавека, які робіць іміджавыя фотапракты*” [9, с. 1].

У мастацкай літаратуры, пераважна ў творах, напісаных на гістарычным матэрыяле, сустракаюцца старажытныя скланавыя формы тапонімаў, што надае апавяданню пэўную сувязь з даўнінай, большую пераканаўчасць у апісанні падзей часоў існавання старажытнаруускай дзяржавы. Як вядома, у сучаснай беларускай мове сустракаюцца выпадкі адсутнасці бегласці галосных там, дзе яна гістарычна абумоўлена. Гэта датычыць, у прыватнасці, тапонімаў *Полоцькъ*, *Мьньскъ*, *Витьбьскъ*, у якіх пасля страты рэдукаваных узніклі фанетычна заканамерныя формы *Полоцек* (*Полацак*), *Менск*, *Витьбеск*. Але ў сучаснай мове замацаваліся формы гэтых назоўнікаў, якія ўзніклі па аналогіі з формамі ўскосных склонаў названых тапонімаў: *Полоцька – Полоцка – Полацка*, *Мьньска – Менска – Мінска*, *Витьбьска – Витебска – Віцебска*. Аснова назоўнага склону выраўнавалася паводле асновы ўскосных склонаў, бегласці не стала: *Полацак – Полацк – Полацка*; *Менск – Менск – Мінск – Мінска*; *Витьбеск – Віцебск – Віцебска*. Але, на-

прыклад, у аповесці Вольгі Іпатавай “За морам Хвалынскім” былі формы назоўнага склону аказалі ўплыў і на формы ўскосных, якія пісьменніца часта ўжывае з галоснымі поўнага ўтварэння на месцы былых рэдукаваных, што дазваляе аўтару пагрузіць чытача ў атмасферу жывячых старажытнай дзяржавы: “Нялёгкае жыццё купецкае, вечна трывожыцца гандлёвы чалавек за маёмасць сваю, адтаго і не расстаяцца са зброяй, хаця паўсюдна ў славянскіх гарадах – Кіеве, Ноўгарадзе, **Полацаку, Менску, Віцьбеску** – аберагаюць гасцей заморскіх суровыя законы і дагаворы” [10, с. 40-41]. “Захацелася выскачыць з карабля, пабегчы назад, да роднага **Полацака**” [10, с. 47].

Такім чынам, матэрыялы сучасных перыядычных выданняў і творы мастацкай літаратуры сведчаць пра тое, што многія старажытныя формы назоўнікаў, займеннікаў і лічэбнікаў, якія да гэтага былі рэдкаўжывальнымі і выкарыстоўваліся пераважна ў беларускіх гаворках, пачынаюць усё больш актыўна эксплуатавацца журналістамі і пісьменнікамі.

Літаратура:

1. Булыка, А.М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
2. Хатняя энцыклапедыя // Звязда. – 2010. – 4 снеж. – С. 15.
3. Грыб, С. “Мінімалка” – траціна сярэдняй зарплаты? / С. Грыб // Звязда. – 2011. – 5 лют. – С. 4.
4. Іванова, І. Квартал жаданняў / І. Іванова // Звязда. – 2009. – 5 мая. – С. 3.
5. Звязда. – 2010. – 24 ліст. – С. 2.
6. Аляхновіч, Т.І. За маліну! / Т.І. Аляхновіч // Звязда. – 2010. – 3 ліст. – С. 4.
7. Дайнека, Л. Меч князя Вячкі / Л. Дайнека. – Мінск: Юнацтва, 1987. – 302 с.
8. Чорны, К. Лявон Бушмар / К. Чорны // Зб. тв.: у 6 т. – Мінск: Маст. літ., 1989. – Т. 3. – С. 5-89.
9. Звязда. – 2010. – 30 кастр. – С. 1.
10. Іпатава, В. За морам Хвалынскім / В. Іпатава. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 351 с.